

УДК 378.018.8:373.5.011.3-051]:[378.017:33

КРИТЕРІЇ ТА РІВНІ СФОРМОВАНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Чучаліна Юлія, викладач-стажист кафедри фахових методик та інноваційних технологій, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0001-5350-8236

E-mail: julia.chuchalina@gmail.com

У статті автором обґрунтовано критерії та рівні сформованості економічної культури майбутніх учителів. Вони є необхідною теоретичною передумовою як організації дидактичного експерименту, так і подальшого вивчення тенденцій розвитку досліджуваної категорії. Як для теоретичного, так і для практичного вирішення проблеми формування економічної культури майбутнього вчителя необхідним є визначення її критеріїв та виявлення їх показників у різних компонентах культури. Критерії є засобами для оцінки, ознакою для судження, певною нормою, згідно з якою можна встановити рівні сформованості певних якостей.

Ключові слова: знання, уміння, навички, критерії, показники, рівні сформованості, економічна культура, суспільство, вчитель.

CRITERIA AND DEVELOPMENT LEVELS OF FUTURE TEACHER'S ECONOMIC CULTURE

Chuchalina Yuliia, Trainee Teacher at the Department of Professional Methodologies and Innovative Technologies, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0001-5350-8236

E-mail: julia.chuchalina@gmail.com

The paper justifies the criteria and development levels of future teachers' economic culture. They are an essential theoretical prerequisite for organizing a didactic experiment and a further study of trends in the development of the mentioned category. It is both necessary to determine the criteria of future teachers' economic culture and identify their indicators in different components of the culture to solve such a scientific issue theoretically and practically. The criteria act as a means of assessment, a tool for substantiation, a particular norm based on which one can determine the development of certain qualities.

The research on the issue of developing an economic culture in future teachers pays specific attention to a three-level hierarchy of competencies as its component. The standard block consists of key competencies. They are an invariant part of the economic culture: informational, organizational, socio-civic, communicative, automated competencies. Basic competencies are necessary for conducting economic activities. They include functional literacy, namely, economic competency, as well as environmental, legal and moral competencies. Specific competencies help future teachers with their teaching. Pedagogical, psychological and methodical competencies constitute a variable part.

The analysis of scientific researches, the use of competency-based approach and the description of the connection between economic activities and the leading values in the research show that the content of the model for developing the economic culture in future teachers ensures the unity of economic, environmental, legal and moral competencies, which are the basis for future teachers' economic culture and act as the criteria of its development. In addition to the system of criteria, the research covers communicative and didactic competencies that determine future teachers' professional training.

Keywords: knowledge, abilities, skills, criteria, indicators, development levels, economic culture, society, teacher.

Як свідчить аналіз наукової літератури, на даний час проблема економічної культури є малодослідженою і тому немає єдиного визначення її сутності. Тому економічну культуру суспільства потрібно розглядати як соціальне явище, яке включає в себе не тільки синтез минулого і теперішнього досвіду поколінь, але й перспективні потреби й цілі майбутнього розвитку, що особливо важливо для розуміння ролі і значення економічного виховання майбутніх учителів.

Особливий вклад у вивчення проблеми критеріїв та рівнів сформованості економічної культури майбутнього вчителя внесли роботи таких дослідників як І. Ісаєва, А. Лукашенка, Г. Мельниченко, О. Пометун, А. Присяжної, Д. Разуменка, А. Хуторського.

Метою нашої розвідки є визначення критеріїв та рівнів сформованості економічної культури майбутніх учителів.

Сформованість економічної культури вчителя у дослідженні розглядається як якісна характеристика рівня його економічних, гуманітарних і педагогічних знань, умінь та навичок, які сприяють реалізації здібностей, можливостей людини в економічній сфері суспільства та є базисом економічного виховання школярів, як органічне поєднання розвиненої економічної свідомості і практичної педагогічної діяльності.

Критерії є засобами для оцінки, ознакою для судження, певною нормою, згідно з якою можна встановити рівні сформованості певних якостей. Розробляючи систему критеріїв оцінки сформованості економічної культури майбутнього вчителя, ми спиралися на вимоги до критеріїв професійно-педагогічної культури, розроблені І. Ісаєвим: 1) критерії повинні розкриватися через ряд якісних ознак, за ступенем виявлення яких можна судити про більше чи менше вираження професійної якості; 2) критерії повинні відображати часову характеристику системи педагогічної роботи; 3) критерії повинні охоплювати всі основні види діяльності викладачів; 4) за допомогою критеріїв повинні визначатися рівні сформованості виділених основних якостей особистості й ефективність її діяльності; 5) критерії повинні бути зрозумілими як контролюючим, так і тим, кого перевіряють [4].

У дослідженнях сформованості культури особистості використовуються різні підходи. Функціональний підхід ґрунтується на переліку якостей, які не зводяться в єдину систему, і тому він не виявляє стрижневих особливостей особистості. Інтегративний підхід передбачає пошук максимально широкого критерію, який би дозволив виявити сутнісний зміст особистості. При цьому проблема полягає у визначенні не надмірно загальних і диференційованих показників. Синтетичним критерієм наявності певного виду культури може виступати таке складне цілісне утворення, як нормативно-діяльнісна характеристика: поєднання знань, норм, вимог у даній галузі і реальної поведінки, діяльності людини [12].

Сучасна освітня державна політика спрямована на забезпечення привабливості і конкурентоспроможності фахівців у європейському соціокультурному просторі, і насамперед це пов'язують з набуттям високого рівня компетентності. До основних якостей конкурентоспроможного спеціаліста відносять: чіткість цілей і ціннісних орієнтацій; працелюбність; творче ставлення до діла; здатність до ризику; незалежність; здатність бути лідером; здатність до саморозвитку; здатність до неперервного професійного росту; прагнення до високої якості кінцевого продукту;

здатність протистояти стресам; підтримка і зміцнення здоров'я і працездатності; створення приємного зовнішнього вигляду, власного привабливого іміджу [14, с. 34]; і додатково: комунікабельність, здатність до кооперації, співробітництва, співтворчості [1, с. 169].

У психолого-педагогічних дослідженнях учених світу виробляються шляхи, методи і конкретні методики формування професійного компетентного працівника в різних галузях сучасного виробництва (Д. Аллі, Ш. Деррі, Дж. Коллаган, А. Кларк та ін.). У західноєвропейських моделях компетентності акцентується увага на таких якостях, як уміння самостійно знаходити шляхи вирішення комплексних задач, самостійно оволодівати новими знаннями, вміннями, навичками; здатність до гармонійного спілкування, уміння поводитися в колективі. Американська модель «компетентного працівника» окреслює ту частину індивідуально-психологічних якостей, до яких входять самостійність, дисциплінованість, комунікативність, потреба в саморозвитку [8, с. 19].

Як зазначає Олена Пометун: «Під компетентністю людини педагога розуміють спеціально структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, які набуваються у процесі навчання і дозволяють людині визначати, тобто ідентифікувати і розв'язувати, незалежно від контексту (від ситуації), проблеми, характерні для певної сфери діяльності» [10, с. 18].

Поняття «компетентність» до останнього часу здебільшого залишалося поширеним у професійній сфері як характеристика професійних якостей, якими повинна володіти людина, яка займається певною діяльністю, проте зараз воно активно використовується і в освіті. Сучасне розуміння цього терміну пов'язане з дещо іншим підходом до професійної структури особистості, ніж попередній, який розкривається в поняттях «професійна майстерність», «професійна кваліфікація». Ці поняття взаємопов'язані з розглядом діяльності через структурно-функціональні характеристики, але не розкривають особистість досить широко, цілісно.

І саме термін «компетентність» поєднує функціональні елементи діяльності з цілепокладанням, з ціннісними орієнтирами, з особистісним і соціальним змістом діяльності.

Поняття «компетентність», «компетенції» з моменту свого виникнення в професійній підготовці пов'язується зі здатністю успішно вирішувати професійні завдання в умовах змін технологій і введення нових, з вміннями передбачати труднощі, приймати рішення і коригувати свою діяльність. Ці якості є необхідними і в умовах сучасних змін в економічній сфері, можуть розглядатися як важливі показники економічної культури. Наразі індивідуальним і соціально-значущим результатом професійної підготовки у вищих педагогічних закладах освіти виступає професійно-педагогічна компетентність випускників. Відтак, досліджуючи проблему формування економічної культури майбутніх учителів у фаховій підготовці, слід визнати доцільним і необхідним залучення компетентісного підходу до її розробки, визначити співвідносність формування професійної компетентності майбутніх викладачів економічних дисциплін з формуванням їх економічної культури.

Компетентісний підхід до формування економічної культури майбутніх учителів у фаховій підготовці ми розглядаємо як переорієнтацію з переважно інформаційно-трансляційної знаннєвої освітньої парадигми на створення умов для

оволодіння комплексом компетенцій, які б забезпечили успішну й ефективну професійну діяльність учителів, їх спрямованість на підготовку учнів до життєдіяльності в умовах сучасного соціально-політичного, ринково-економічного, інформаційно-насиченого простору.

У педагогічних дискусіях ще зустрічаються висловлювання про те, що можна було б обійтися без термінів «компетенції» і «компетентність», оскільки існує їх класичний прототип – поняття «уміння», яке характеризує підготовленість [2]. Проте в сучасній педагогічній та методичній літературі ці поняття широко використовуються для окреслення результатів освітньої діяльності і саме не системою знань, умінь та навичок, а комплексом ключових компетенцій. Це стосується як шкільної, так і вищої освіти. Для нашого ж дослідження фахової підготовки спеціалістів поняття компетентності є одним з провідних. Проаналізуємо його зміст та зв'язок з іншими супутніми поняттями.

У словнику іншомовних слів дається таке тлумачення: компетентність (*лат. competens* – належний, відповідний) – поінформованість, обізнаність, авторитетність; компетенція (*лат. competentia*, від *compeo* – взаємно прагну, відповідаю, підходжу) – коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи, коло питань, у яких особа має певні повноваження, знання, досвід [3]. Ці поняття тісно взаємозв'язані, компетентність є похідною від компетенції, адже «компетентний» – це той, хто володіє компетенцією. При цьому компетентність виявляє індивідуальну специфіку кожного окремого суб'єкта як носія компетенції.

Поділяючи позицію А. Хуторського, будемо розуміти під компетенцією сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), які задаються у відношенні до певного кола предметів і процесів і є необхідними для якісної продуктивної діяльності стосовно них, а під компетентністю – володіння людиною відповідною компетенцією, що включає її особистісне ставлення до неї і предмету діяльності. Якщо компетенція окреслює насамперед задану вимогу (норму) до підготовки спеціаліста, то компетентність характеризує вже сформовану його особистісну якість (сукупність якостей) і мінімальний досвід діяльності в заданій сфері.

Як свідчить аналіз досліджень вітчизняних і зарубіжних авторів, поняття «компетентність» розглядається і в широкому, і в більш вузькому тлумаченні. Якщо в широкому розумінні компетентність – це ступінь зрілості людини, що передбачає певний рівень психічного розвитку особистості (навченість і вихованість) і дозволяє індивіду успішно функціонувати в суспільстві, то більш вузьке тлумачення пов'язане з діяльнісною характеристикою [12, с. 7].

У вузькому розумінні розглядається компетентність у певній галузі як володіння людиною відповідними знаннями і здібностями, які дозволяють їй обґрунтовано судити про цю галузь і ефективно діяти в ній. Цьому тлумаченню відповідає поняття «професійна компетентність». Визначаються різні види компетентностей. Стосовно педагогічної діяльності до педагогічного словника включено термін «загальнокультурна компетентність», що визначається як рівень освіченості, достатній для самоосвіти і самостійного розв'язання пізнавальних проблем, які виникають при цьому, а також для визначення своєї позиції [5]. У наукових педагогічних дослідженнях розглядається комунікативна компетентність учителя, конфліктологічна [6], прогностична [11]

компетентності.

Професійну компетентність учителя окремі вчені розглядають як конкретизацію поняття професійної компетентності на педагогічну діяльність. Так, І. Міщенко у своєму дослідженні виявила, що професійна компетентність відображає рівень сформованості професійних знань, навичок і вмінь, які є необхідною умовою успішного виконання функцій професійної діяльності, і вважає, що сутність психолого-педагогічної компетентності полягає у взаємозв'язку об'єктивної професійної діяльності та суб'єктивних можливостей фахівців, що дає змогу успішно та ефективно здійснювати педагогічну діяльність [8, с. 8]. Проте більшість авторів, які досліджують професійну компетентність учителя, розкривають специфіку педагогічної діяльності і необхідні для її здійснення особистісні якості вчителя.

Отже, на основі вивчення наукових психолого-педагогічних та методичних досліджень можна виділити такі основні тлумачення поняття компетентності вчителя:

- така форма поєднання знань, умінь і навичок, що забезпечує ефективне і якісне здійснення педагогічної діяльності;
- інтегративна характеристика особистості;
- загальна стандартизована якість, що вводиться як загальна норма;
- певний стан професійного становлення, ступінь зрілості спеціаліста (людини);
- рівень розвитку особистості;
- реальна професійна діяльність;
- індивідуально-психологічна особливість;
- оцінка діяльності й ефективності діяльності.

Таким чином, поняття «компетенції», «компетентності» значно ширші за поняття «знання, уміння, навички», вони розкривають і психологічні, і соціальні особливості особистості: її спрямованість, мотивацію, ставлення до предмету діяльності, здатність вирішувати проблеми, виявляти самостійність, гнучкість мислення, вольові якості, ділові й особистісні якості, ціннісне ставлення до діяльності, тобто компетентність є інтегративною якістю особистості, яка визначає коло її повноважень і функцій у сфері певної діяльності.

Для майбутнього вчителя, випускника педагогічного університету компетентність виступає як освітній результат, який виражається в готовності і здатності здійснювати педагогічну діяльність, у володінні педагогічними вміннями, в умінні мобілізувати в конкретній ситуації отримані знання й уміння для розв'язання педагогічних задач, у здатності до саморозвитку [12, с. 9].

В окремих дослідженнях враховується не тільки специфіка фахової підготовки майбутнього вчителя, але й дисципліна, при вивченні якої досліджується процес формування професійної компетентності. Так, Г. Мельниченко розглядає професійно-педагогічну компетентність майбутніх учителів англійської мови і літератури й виділяє в її структурі такі складові: компетентність у самоменеджменті, фахову, операційну, педагогічну, психологічну, методичну та загальнокультурну компетентності. Водночас, оскільки дослідження проводилося на прикладі дисципліни «Практика усного та писемного мовлення», авторка визнала доцільним зупинитися на структурі професійної компетентності майбутніх учителів англійської мови і літератури з такими складовими чинниками: компетентність у самоменеджменті (здатність до самопізнання,

самоорганізації та самоконтролю діяльності); іншомовна комунікативна компетенція (сформованість мовної, мовленнєвої та соціокультурної компетенції); операційна компетентність (сформованість прогностичних, пізнавальних та організаційних умінь); загальнокультурна компетентність (розвиток розумової культури, загальної ерудиції та культури спілкування) [7].

Аналіз психолого-педагогічних досліджень свідчить, що поняття професійної педагогічної компетентності є багатозначною категорією. У нього включають також різноманітні знання й уміння, необхідні для здійснення різнопланової виховної діяльності, поєднують компетентність спеціаліста з виявленням ним творчості, окрім власне педагогічної діяльності включають педагогічне спілкування і суб'єктивні якості вчителя.

Отже, при розгляді проблеми формування професійної компетентності педагога дослідники виділяють різні сфери в її структурі:

- мотиваційну, предметно-практичну і сферу саморегуляції (Л. Карпова);
- мотиваційну, теоретичну, технологічну і результативну готовність (А. Майер);
- об'єктивну – професійно-діяльнісну і результативні показники: професійні функціональні і спеціальні знання і вміння (В. Дивак, В. Стрельніков), операційно-технічна сфера діяльності; наявна і породжувана в процесі діяльності духовна й матеріальна культури (Є. Павлютенков) – та суб'єктивну сферу – психологічна характеристика спеціаліста, професійно-особистісні показники: морально-ціннісна орієнтація, стиль діяльності; соціальна, пізнавальна та фахова мотивації (В. Дивак); психічні процеси, функції, що становлять блок професійних якостей особистості вчителя – мотивація, педагогічне мислення, самосвідомість, педагогічні здібності, педагогічна майстерність як певне поєднання психічних якостей особистості, ціннісні орієнтації та позиція особистості в різних ситуаціях – учитель як спеціаліст, як діагностик, як дослідник, як методист (В. Стрельніков); потребо-мотиваційна і рефлексивно-оцінна сфера діяльності, така, що відображає багатство вже зреалізованих можливостей людини як суб'єкта діяльності (Є. Павлютенков);
- інтелектуальну, теоретичну, когнітивну сферу – професійні знання – і практичну (дійову) сферу – уміння і навички (Ю. Варданян);
- педагогічні вміння як сукупність послідовних дій, частина з яких може бути автоматизована (навички), які ґрунтуються на теоретичних знаннях і спрямовані на розв'язання педагогічних завдань (В. Міжеріков, М. Єрмоленко), що визначають зміст теоретичної готовності вчителя (узагальнене вміння педагогічно мислити, аналітичні, прогностичні, проєктивні, рефлексивні вміння) і практичної готовності (внутрішні (предметні) уміння, організаторські (мобілізаційні, інформаційні, розвивальні, орієнтаційні) і комунікативні (перцептивні, педагогічного спілкування, педагогічної техніки) уміння) (В. Сластьонін та інші);
- комплекси педагогічних знань і умінь (дидактичні, виховні, діагностичні та ін.), індивідуальний досвід, педагогічна майстерність (Е. Зеєр);
- знання, уміння, навички; професійна позиція спеціаліста; індивідуально-психологічні особливості; акмеологічні інваріанти спеціаліста (А. Бодальов, В. Жуков, Л. Лаптева, В. Сластьонін);
- різні види компетентності: спеціальна компетентність у сфері дисципліни, що викладається; методична компетентність у сфері способів формування знань, умінь

і навичок учнів; соціально-психологічна компетентність у сфері процесів спілкування; диференціально-психологічна компетентність у сфері мотивів, здібностей, спрямованості учнів; аутопсихологічна компетентність у сфері переваг і недоліків власної діяльності й особистості (Н. Кузьміна).

У теорії та практиці професійної діяльності вчителя та педагогічної освіти виділяють такі основні компоненти професійно-педагогічної компетентності: етичні настанови вчителя; система психолого-педагогічного знання; система знань у сфері предмета, який викладається; загальна ерудиція; професійно-особистісні якості тощо [9, с. 179].

Стосовно проблеми нашого дослідження аналіз сутності понять «економічна культура майбутнього вчителя» і «професійно-педагогічна компетентність» вказують на спорідненість цих категорій. При цьому поняття економічної культури є більш широким, воно характеризується наявністю системи компетентностей, які, у свою чергу, включають знання, уміння, здібності, ціннісні орієнтири, здатність до вирішення різних проблем. Формування економічної культури є метою підготовки майбутніх викладачів економічних дисциплін, а критерієм діагностики їх готовності до професійної діяльності може виступати компетентність випускників педагогічного університету. Повною мірою професійна компетентність може виявлятися лише у працюючого вчителя, але її передумови й окремі сторони формуються в процесі навчання.

Компетентність спеціаліста в освітній сфері набуває все більшого значення у зв'язку з ускладненням і поширенням соціального досвіду, виникненням і оновленням різноманітних форм пред'явлення і перетворення інформації, з ростом запитів суспільства. Компетентності відводиться одна з провідних ролей в успіху діяльності людини.

Різного роду знання й уміння, якими студент оволодіває в процесі навчання і які забезпечують різні складові його економічної культури як майбутнього вчителя, не існують самі по собі. У ході розв'язання практичних завдань навчально-виховного процесу вчитель спирається на всі засвоєні знання й набуті уміння їх використовувати.

Як для теоретичного, так і для практичного вирішення проблеми формування економічної культури майбутнього вчителя необхідним є визначення її критеріїв та виявлення їх показників у різних компонентах культури.

У педагогічних дослідженнях виділяють ієрархію компетенцій на основі поділу змісту освіти: загальний, метапредметний зміст – ключові компетенції; міжпредметний зміст – загальнопредметні компетенції і предметний зміст для кожного навчального предмету – предметні компетенції [14, с. 63].

Г. Селевко класифікує компетентності за ступенем узагальненості, універсальності (ключові суперкомпетентності), за видами діяльності, сферами суспільного життя, наукових знань, суспільного виробництва, за складовими психологічної сфери, за галузями здібностей, за ступенями соціального розвитку і статусу [13].

У дослідженні проблеми формування економічної культури майбутнього вчителя ми виділяємо як її складову трирівневу ієрархію компетентностей.

Загальний блок складають ключові компетентності. Вони є інваріантною частиною економічної культури: інформаційна, організаційна, соціально-громадянська, комунікативна, автономізаційна компетентності.

Базові компетентності у складі економічної культури необхідні для здійснення економічної діяльності. Це функціональна грамотність – економічна компетентність, а також екологічна, правова і моральна компетентності.

Спеціальні компетентності у структурі економічної культури майбутнього вчителя допомагають йому в здійсненні педагогічної діяльності. Педагогічна, психологічна, методична компетентності є варіативною частиною.

Отже, на основі аналізу наукових досліджень, використання компетентнісного підходу, виявлення зв'язку економічної діяльності з її провідними цінностями у дослідженні визначено, що зміст моделі формування економічної культури майбутніх учителів забезпечує єдність економічної, екологічної, правової і моральної компетентностей, які як базові компетентності економічної культури майбутніх учителів виступають критеріями її сформованості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреев В. И. Педагогика творческого саморазвития. Казань, 1998. 318 с.
2. Гугніна Т. О. Моральна регуляція підприємницької діяльності (Філософсько-управлінський аспект): дис. ... канд. наук з держ. упр. Київ, 1999. 185 с.
3. Давидов В. В. Проблемы развивающего обучения: опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. Москва: Педагогика, 1986. 240 с.
4. Исаев И. Ф. Теория и практика формирования профессионально-педагогической культуры преподавателя высшей школы. Москва – Белгород, 1993. 220 с.
5. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Педагогический словарь: для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений. Москва: Академия, 2000. 176 с.
6. Лукашенко А. О. Технологія формування конфліктологічної компетентності вчителя: наук.-метод. матеріали для вчителів і директорів загальноосвітніх шкіл, студентів і викладачів вищих педагогічних навчальних закладів. Харків: ХНПУ, 2005. 55 с.
7. Мельниченко Г. В. Педагогічні засади модульної технології навчання у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів англійської мови і літератури: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Одеса, 2004. 21 с.
8. Мирошниченко Э. А. Организация самообразования студентов экономического вуза: дис. ... канд. пед. наук. Запорожье, 1998. 190 с.
9. Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ ст. / Литвин В., Андрущенко В., Довгий С. та ін. Київ, 2003. Кн. 3. 672 с.
10. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики* / під заг. ред. О. В. Овчарука. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.
11. Присяжна А. Ф. Прогностическая компетентность преподавателей и обучаемых. *Педагогика*. 2005. № 5. С. 71–78.
12. Разуменко Д. О. Формування економічної культури майбутніх учителів у фаховій підготовці: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2006. 21 с.
13. Селевко Г. Компетентности и их классификация. *Народное образование*. 2004. № 4. С. 138–143.
14. Чернилевский Д. В., Филатов О. К. Технология обучения в высшей школе. Москва: Экспедитор, 1996. 288 с.

REFERENCES

1. Andreiev, V. Y. (1998). Pedahohyka tvorcheskoho samorazvytyia. Kazan [in Russian].
2. Huhnina, T. O. (1999). Moralna rehuliatyia pidpryiemnytskoi diialnosti (Filosofsko-upravlinskyi aspekt): Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
3. Davydov, V. V. (1986). Problemu razvyvaiushcheho obucheniya: opyt teoretycheskoho y eksperymentalnoho psykholohycheskoho yssledovaniya. Moskva: Pedahohyka [in Russian].

4. Isaiev, I. F. (1993). Teoryia y praktyka formyrovanyia professyonalno-pedahohycheskoi kulturu prepodavatelya vusshei shkolu. Moskva – Bielhorod [in Russian].
5. Kodzhaspyrova, H. M., Kodzhaspyrov A. Yu. (2000). Pedahohycheskyi slovar. Moskva: Akademiia [in Russian].
6. Lukashenko, A. O. (2005). Tekhnolohiia formuvannia konfliktolohichnoi kompetentnosti vchytelia: naukovy-metodychni materialy dlia vchyteliv i dyrektoriv zahalnoosvitnikh shkil, studentiv i vykladachiv vyshchych pedahohichnykh nav-chalnykh zakladiv. Kharkiv: KhNPU [in Ukrainian].
7. Melnychenko, H. V. (2004). Pedahohichni zasady modulnoi tekhnolohii navchannia u formuvanni profesiinoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv anhliiskoi movy i literatury. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
8. Myroshnychenko, Je. A. (1998) Orhanyzatsyia samoobrazovanyia studentov ekonomycheskoho vuza. *Candidate's thesis*. Zaporozhe [in Russian].
9. Naukovo-osvitnii potentsial natsii: pohliad u XXI st. (2003). / Lytvyn V., Andrushchenko V., Dovhyi S. ta in. Kyiv [in Ukrainian].
10. Pometun, O. I. (2004). Teoriia ta praktyka poslidovnoi realizatsii kompetentnisnogo pidkhodu v dosvidi zarubizhnykh krain. *Kompetentisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovy dosvid ta ukrainski perspektyvy*. O. V. Ovcharuka (Ed.). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
11. Prysiazhna, A. F. (2005). Prohnostycheskaia kompetentnost prepodavatelya y obuchaemukh. *Pedahohyka*, 5, 71–78 [in Russian].
12. Razumenko, D. O. (2006). Formuvannia ekonomichnoi kultury maibutnikh uchyteliv u fakhovii pidhotovtsi: *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
13. Selevko, H. (2004). Kompetentnosty y ykh klasyfykatsyia. *Narodnoe obrazovanye*, 4, 138–143 [in Russian].
14. Chernylevskiy, D. V., Fylatov, O. K. (1996). Tekhnolohyia obuchenya v vusshei shkole. Moskva: Ekspedytor [in Russian].